

A silk scarf, bought at a shop in Vilnius
Dalia Bernotaitė-Beliauskienė, Danguolė Daugirdienė,
Audronė Petroševičiūtė

The LNMA Pranas Gudynas Centre for Restoration is undertaking the restoration of women's head coverings – one of the most complex topics for researchers, their restoration requiring particular sensitivity. Scarves, bonnets, caps and other types of head coverings are one of the most interesting restoration objects on account of the variety of their size and materials, execution and decoration techniques. Women and young ladies in Lithuania had always worn various types of scarves. The Pranas Gudynas Centre for Restoration has completed the detailed restoration of a tatted scarf from the

village of Pabalvė, a white cotton embroidered scarf from Viekšniai, and a viscose fabric scarf from the village of Šakėnai. The LNMA textile restoration workshop has also restored two caps produced using the so-called crocheting “on a fork” method and one percale cap, while another seven cotton crochet caps and linen lace caps with a fabric stiffened part arrived for restoration from the Marijampolė Local History Museum. Caps and scarves are only a small part of the range of women's head coverings, and are undoubtedly worthy of greater attention from researchers.

Šilkų kuskelė, Vilniaus krome pirкта

Dalia Bernotaitė-Beliauskienė,
Danguolė Daugirdienė,
Audronė Petroševičiūtė

Mintis parašyti apie galvos apdangalus kilo, kai į Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus (LNDM) Prano Gudyno restauravimo centrą buvo perduotas restauruoti nedidukas eksponatas – šėivute nerta skarelė iš LNDM liaudies meno rinkinių (LA-3655, medvilnė, 100 × 82 cm). Tai dailus rankdarbis, dėvėtas per šventes, mėgtas, saugotas ir ne kartą taisytas. Į muziejų skarelė atkeliavo iš Pabalvės kaimo (Telšių r., Tryškių ap.). Įprasta, kad spaudoje aprašoma reprezentacinės tekstilės (sieninių kilimų ar liturginių atributų) istorija ir restauravimas, o apie subtilių mažosios buitinės tekstilės ar rankdarbių, kaip „ne tokių svarbių“, tvarkymą ir saugojimą kalbama labai retai. Tačiau drabužių tyrinėjimuose galvos apdangalai yra viena sudėtingesnių temų, o jų restauravimas reikalauja ypatingo atidumo ir dėmesio.

Skarelės, kepurėlės ir kitokie galvos apdangalai yra vieni įdomiausių restauravimo objektų dėl savo dydžio ir medžiagų, atlikimo bei dekoravimo technikų įvairovės.

Į muziejų rinkinius galvos dangalai, kaip ir kiti eksponatai, dažnai patenka daugiau ar mažiau pažeisti. Dažniausiai tai mechaniniai pažeidimai ir nešvarumai. Eksponatų būklę lemia tai, kur ir kaip jie buvo laikomi. Dažnai į muziejus jie atiduodami kaip namuose neberekalingi, sudėvėti. Lietuvos muziejų rinkiniuose daugiausia sukaupta XIX a. pab.–XX a. I p. įvairiausių galvos dangalų ir puošmenų. Bet vyrauja skarelės. Vien LNDM Liaudies meno skyriuose jų yra per 160 vnt.¹

Moterys ir merginos visais laikais ryšėjo įvairiausias skareleles. Kaip ir kiti drabužiai, jos buvo kasdieninės ir išseiginės, vasarinės ir

¹ Rašant šį straipsnį remtasi visų Lietuvos muziejų rinkiniuose esančiais eksponatais. Trumpai apžvelgtos tik kai kurios moterų galvos dangalų grupės. Tema labai plati ir reikalaujanti išsamų bei nuoseklių tyrinėjimų.

<
 Kepurėlė prieš restauravimą
 MKM, GEK-914
 Fot. Vilma Šileikienė

Kepurėlė po restauravimo
 MKM, GEK-914
 Fot. Vilma Šileikienė

žemienės, o spalvų deriniais ir puošyba skyrėsi kiekviename etnografiniame regione. Kasdienines vasarines skareles ausdavo linines, dažniausiai dviejų spalvų languotas, kad mažiau teptųsi. Išveginėms skarelėms austi parinkdavo ploniausius, gražiausius siūlus. Kurios išgalėdavo, skareles nusipirkdavo, nes seniau kaime pirktinis drabužis ar audinys būdavo labiau vertinamas ir laikomas gražesniu už namie išsiaustą. Beveik visoje Lietuvoje ryšėtos baltos lininės dvinytės skarelės su aplink jaustais keiliais raudonų medvilninių siūlų (*žičkų*) dryželiais. Žemaitijoje XIX a. labiausiai mėgtos baltos ir raudonos spalvos languotos, vienos vyrauja balta spalva, kitose – raudona, rečiau pasitaiko raudonos, baltos ir mėlynos spalvos ar baltos ir mėlynos spalvos languotų. Languotas skareles Žemaitijoje mėgta puošti įvairiaspalvių purių pirktinių vilninių siūlų (*skaistgijų*) kuteliais. Tokias skareles žemaitės ryšėjo ypatingai – apsusukios aplink galvą, kampučius surišdavo ant kaktos. Raudonlanges medvilnines ar puslinines skareles žemaitės vadino *žičkiniais raiščiais*, *kryžiuokom skepetom*, tokių pat turėjo ir didelių, jomis apsigobdavo pečius. O ir kitokias skareles dažniausiai vadino *raišteliais*, *kuskelėmis*. Baltos skarelės XIX a. puoštos įvairiai. Mažoje Lietuvoje XIX a. skareles siuvinėjo baltais siūlais lygiuoju dygsniu augaliniu ornamentu, panašiai kaip perdrobulius. Gausiai kryželio dygsniu spalvotais siūlais – raudonais, o vėliau

žalsvai rudais – skareles panašiai siuvinėjo lietuvininkės ir suvalkietės. Raudonai siuvinėtosios kraštuose dar puoštos trumpais kuteliais. Greta jų Suvalkijoje dėvėtos plonos baltos drobinės ar smulkaus rašto medvilninės skarelės, jos buvo apsiuamos lininiais šeivelėmis pintais pinikais ar siaurais raukinukais. Baltai kiauraraščiu (dar vadinamu *angliškuoju* arba *baltuoju siuvinėjimu*) siuvinėtos fabrikinio medvilninio audinio, dažniausiai perkelio, skarelės labiausiai buvo paplitusios XIX a. II p.–XX a. pr. Žemaitijoje. Tokių skarelių būta ir Šiaurės Aukštaitijoje, bet gerokai mažiau. Kituose regionuose baltai kiauraraščiu siuvinėtų skarelių žinomi tik labai reti, pavieniai atvejai. Žemaitijoje tuo pat metu dar dėvėtos rišto tinklelio ir fabrikinės kiauraraštės tiulio pasiuvintų skarelės. Greta išvardintųjų visoje Lietuvoje puošta ir pirktinėmis vienspalvėmis ar įvairiaspalvėmis šilkinėmis, kašmyrinėmis skaromis ir skarelėmis. Tarp šilkinų labai gražiomis buvo laikomos austos brošavimo technika (vienos spalvos dugne skarelės kampuose ar visame plote įvairių spalvų siūlais buvo įaudžiamos gėlių puokštelės, rečiau – pavieniai žiedeliai). Kašmyrinės gėlėtosios labiausiai vertintos sudryžuotos žvilgančiais ruoželiais, tas vadino *šilkaruožėmis*. Keičiantis madoms, didelės medvilnines, šilkines ar plonas vilnones skaras neretai perkirdavo į keturias dalis ir taip padarydavo skareles. Kartais neberyšimas skareles panaudodavo kitais tikslais, pavyzdžiui,

surišdavo į ryšulį sau laidotuvėms laikomus drabužius, siūlus ar kitus daiktus.

XX a. I pusėje vasarinių skarelių nei kasdienai, nei išeigai jau nebeaudė. Kasdien ryšėjo pakraščiais gausiau pamargintas pirktines medvilnines, išeigai – dažniausiai vienspalves viskozines raštuotas ar plonas vilnones įvairiaspalves gėlėtas skareleles. Pastarosios Dzūkijoje mėgtos smėlio spalvos dugne pamargintos smulkiomis gėlytėmis ir tradiciškai vadintos *pruskinėmis, vengrinėmis*. Tokių skarelių pavadinimų kilmę ekspedicijose apklaustos pateikėjos siejo su nelietuviška kilme – „atvežtos iš prūsų“ ar „vengrai [taip bendrai vadinti visi kitataučiai prekeiviai – *aut. past.*] jas po kaimus nešiojo“. Baltų medvilninių skarelių puošyba supaprastėjo – kraštus apsiūdavo pirktiniais fabrikiniais *haftais*, kuteliais, plonai apnerdavo vąšeliu, labai retai puošė aplikacijomis. Mažoje Lietuvoje tuo laiku mėgtos tamsios, ypač juodos pliušinės skaros.

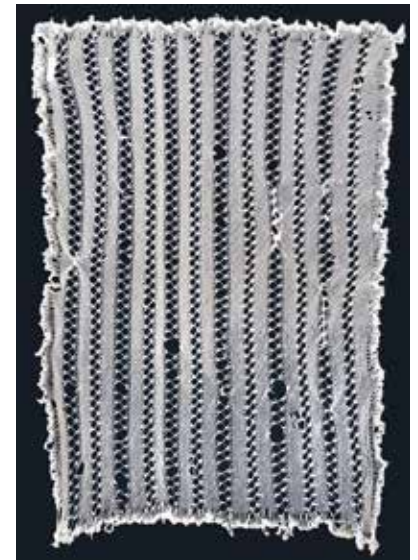
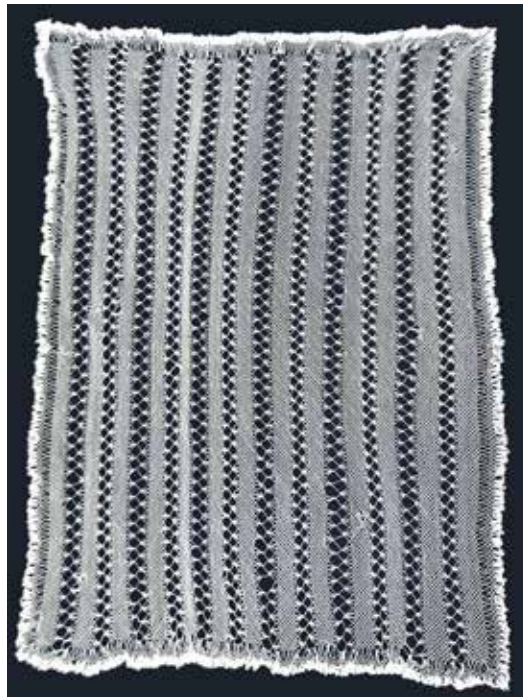
Dzūkės, suvalkietės ir prie skarelių, ir prie įvairių kepurėlių mėgo dėvėti atskirai rišamas ar prie kampu sulenktos skarelės krašto prisiūtas puošnias juosteles – antkakčius, vadintus *brindomis, brindzikais, brindžiukais, bindolikais* ir kitais pavadinimais. Tai poros pirštų pločio iš kaspinėlių, mezginėlių, galionėlių, audinio

atraižėlių suklostytos, surauktos dekoratyvios puošmenos su raišteliais galuose. Tokiais antkakčiais Dzūkijoje svočios dar puošėsi XX a. II pusėje, kad išsiskirtų iš kitų vestuvėse dalyvaujančių moterų.

Straipsnio pradžioje minėta skarelė ypatinga tuo, kad nerta šėivute iš apretuotų medvilninių siūlų. Prieš restauravimą buvo atlikti tyrimai (aukščiausios kv. kat. tyrėjos Laima Grabauskaitė ir Rūta Butkevičiūtė). Nustatyta, kad siūlai medvilniniai, pH – 6,65, o apretas – polisacharidinė gamtinė derva (lapuočių medžių, pvz., vyšnių sakai). Taip apdirbti, „pakietinti“ siūlai atrodo kaip plonos standžios virvelės, o pati skarelė – lyg tinklas. Prieš pradėdant restauruoti, buvo išardyti seni taisymai (susiuvimai), deformuojantys nėrinį. Tuomet parinkti tinkami merserizuoti medvilniniai siūlai ir jais, atkartojant autentišką techniką, užnertos skylės. Skarelės nėrinuoti pakraščiai buvo suglamžyti, deformuoti, apdriskę. Jie taip pat restauruoti, o deformacijos ištiesintos lengvai sudrėkinus ir prie minkšto audeklo adatėlėmis prismeigus kiekvieną pasikartojančią nėrinio detalę.

Praėjusiais metais centro dirbtuvėse buvo restauruotos dar dvi skarelės iš tų pačių LNDM Liaudies meno rinkinių. Viena balta medvilninė, siuvinėta vadinamuoju *baltuoju siuvinėjimu*

>
Skarelė po restauravimo
LNDM, LA-3655
Fot. Danguolė Daugirdienė

Skarelė prieš restauravimą
LNDM, LA-3655
Fot. Danguolė Daugirdienė

Kepurėlė po restauravimo
Anastazijos ir Antano
Tamošaičių galerija „Židinys“,
Nr. 184
Fot. Vilma Šileikienė

(LA-4707, fabrikinis audimas, 83 × 79 cm; įsigyta Vieškniuose (Akmenės r.), o kita iš fabrikinio viskozinio sidabro spalvos audinio, pakraščiuose šiek tiek palanguoto kitos spalvos juostelėmis (LD-645, XX a. pr., fabrikinis audimas, 77 × 77 cm). Pastarąją Marijona Rupšaitė-Lukošienė (1894–1926) paveldėjo iš savo motinos, gyvenusios Šakėnų kaime (Kvėdarnos ap., Šilalės r.). Baltoji buvo dėmėta ir suplyšusi, o viskozinė labai trapi, sudūlėjusi, apdriskusi. Abi jos buvo išvalytos (pašalintos rūdžių ir kitos dėmės), išplautos neutralia skalbimo priemone ir restauruotos: suplyšęs medvilninis audinys sutvirtintas naujo batisto lopinėliais, siuvinėjimas – plonais medvilniniais siūlais, o viskozinė skarelė visa pamušta ant šilkinio tinkamos

spalvos gazo. Silpniausios audinių vietos ir pakraščiai papildomai pridaigstyti prie restauracinių audinių. Visas tris aukščiau aprašytas skareles restauravo aukščiausios kv. kat. tekstilės restauratorė Danguolė Daugirdienė.

Kiek kitokia puošnios pieno spalvos damastinio pynimo *vengrinės* skarelės (LD-766, fabrikinis audimas, viskozė, 72 × 67 cm) iš LNDM liaudies meno rinkinių restauravimo istorija. Šios užduoties ėmėsi Vilniaus dailės akademijos (VDA) magistrantė Ramunė Pogoželskaitė – tai buvo jos vasaros praktikos darbas. Skarelę XX a. 3 dešimtmetyje, dar būdama netekėjusi, ryšėjo Teofilė Kaminskienė (g. 1902 m.) iš Papėčių kaimo (Alytaus r.). Audinys buvo labai trapus, sutrūnijęs, dėmėtas. Buvo atlikti išsamūs tyrimai. Dėmės valytos specialiomis priemonėmis, skarelė, paklota tarp apsauginių polipropilėnės plėvelės sluoksnių, plauta neutraliu skalbikliu. Restauruota dubliuojant ant specialiai nudažyto ir akriline derva (A45-K) nupurkšto šilkinio gazo. Silpniausios vietos plonu šilko siūlu papildomai pridaigstytos prie pamušimo medžiagos.

Lietuvoje, kaip dažnai ir kituose kraštuose, galvos dangalas rodė moters šeiminių statusą. Moterys plaukus slėpė po nuometais, nuometėliais, o greta skarelių visoje Lietuvoje labiausiai buvo paplitusios įvairių formų kepurėlės. Jos siūtos iš audinio, piniko, vėlesnės – nertos vąšeliu. Kaip ir kiti drabužiai, skiriamos į vasarines ir žiemines, kasdienes ir šventadienes. Vienas dėvėjo tik po skarelėmis, nuometais, nuometėliais, jos buvo skirtos plaukams prilaikyti, paslėpti ir skarelei, ypač šventinei, nuo riebaluotų plaukų apsaugoti – „kas gi skalbs kožną kartą tokį brangų daiktą“. Net miegoti moterys vienplaukės neguldavo. Kitas kepurėles, pasiūtas iš brangių medžiagų ar puošniai siuvinėtas, dėvėjo vienas, jos buvo skirtos pasiukuoti. Kiekviename etnografiniame regione kepurėlės skyrėsi paplitusia forma, mėgstamomis medžiagomis ir puošyba. Vadinamos buvo įvairiai – *mučė*, *mučelė*, *koptūras*, *gobtūras*, *kykas*, *karnetas*, *karnetėlis*, bet bene labiausiai paplitęs *čepčiaus* (*čepčiuko*, *čipko*, *čipkelio*) pavadinimas.

Audinio kepurėlės keliariopos. Vienos vasarinės, kitos skirtos šaltam orui. Pastarosios siūtos iš vilnonių audinių, pašiltintos, su pamušalu. Šiltam orui skirtas kepurėles siuvo ir iš paprasto margo ar balto perkelio, ir iš brangių audinių, pavyzdžiui, brokato, šilko, batisto, kašmyro. Yra

išlikiusių iš tiulio, fabrikinių mezginių pasiūtų kepurėlių, rišto bei dar pasiuvinėto tinklelio ir kt. Kepurėlių forma įvairi: vienos gaubė visą galvą ir buvo rišamos po smakru, kitos buvo apvalios ir mažesnės, su raišteliais užpakalyje ar be jų, labiausiai paplitusi forma – su kelių centimetrų pločio priesiuvu prie gaubtės. Kepurėlių kraštą dažnai puošė to paties ar kito audinio raukinukais, klostelėmis, juostelėmis, dirbtinėmis gėlytėmis, karoliukais, galionėliais. Kepurėlės iš gėlėto kašmyro su pailgintomis užapvalintomis ausytėmis siūtos Rytų Aukštaitijoje, panašios dėvėtos Lietuvos paribiuose, dabartinės Baltarusijos teritorijoje. Baltas perkelines poilgiais raišteliais kepurėles žemaitės, kaip ir skareles, gausiai siuvinėjo baltais siūlais augaliniais ornamentais kiauraraščiu ir pildymu (baltuoju akytuoju siuvinėjimu). Dzūkiskų balto audinio su raišteliais kepurėlių buvo siuvinėtu ir baltai, ir raudonai.

Piniko ir nertos vąšeliu kepurėlės dėvėtos visoje Lietuvoje, bet daugiausia jų išliko pietinėje dalyje – Dzūkijoje ir Suvalkijoje. Piniko kepurėlės siūtos dažniausiai su drobės ar medvilninio audinio priesiuvu, nertosios buvo su priesiuvu ir apvalios. Dzūkės XIX a. pab.–XX a. pr. mėgo siūtinių (su piniko ar nérinio viršugalviu) kepurėlių kraštą siuvinėti raudonais ar juodais ir raudonais siūlais, kartais šiek tiek pamargindavo geltonais, mėlynais. Dažniausiai siuvinėjo kryželio ar lygiuoju dygsniu žvaigždutčių, rombėlių raštais, panašiai puošė ir marškinius. Dzūkijoje tuo laiku dar mėgtos dažniausiai iš dviejų spalvų fabrikinių vilnionių siūlų vąšeliu ant dviragės šakutės nertos kepurėlės, vienos jų apvalios, kitos dar ir su pailgiais raišteliais nugarinėje pusėje.

Būtent tokios dvi „šakute“ nertos Anstazijos ir Antano Tamošaičių galerijos „Židinys“ rinkiniuose esančios kepurėlės (inv. Nr. 183 ir 184, XX a. pr., vilna, 30 × 14 cm ir 51 × 14 cm, viena be metrikos, kita iš Gudenos kaimo (Kaišiadorių vlsč.) prieš kelerius metus restauruotos LNDM tekstilės restauravimo dirbtuvėse. Kepurėlės, nertos iš raudonų ir juodų, raudonų ir mėlynų vilnionių siūlų, buvo nešvarios, deformuotos, skylėtos. Ekspozitai išplauti neutralia skalbimo priemone, po to gerai išskalauti, nusausinti ir išdžiovinti ant specialiai paruoštų formų. Parinkti nauji vilnioniai siūlai ir sintetiniai dažikliai nudažyti originalioms artimomis spalvomis. Skylėtos vietos restauruotos atkartojant

autentišką techniką. Kepurėlės paruoštos saugoti. Darbus atliko aukščiausios kv. kat. restauratorė D. Daugirdienė.

Prano Gudyno restauravimo centre tvarkomi ir kitų Lietuvos muziejų, tarp jų ir Marijampolės kraštotyros, ekspozitai. Puošni balta perkelinė kepurėlė (GEK-914, Mokolų kaimas (Marijampolės r.), priekyje papuošta karoliukais, metalo plokštelėmis ir spalvotomis dirbtinėmis gėlytėmis, – vienas iš puikios muziejaus kolekcijos ekspozitų. Į dirbtuves kepurėlė atkeliavo labai sunykusi, pageltusi, nešvari, dėmėta. Šoninė dalis, gaubianti galvą, pasiūta iš storėlesnio medvilninio audinio, o pakaušio srityje – iš plono batisto, puošto siuvinėjimu. Būtent ši dalis buvo labiausiai sunykusi. Prieš plovimą buvo nuardyta kepurėlės puošybinė juostelė. Rūdžių dėmės išvalytos potašo ir oksalo rūgšties tirpalu. Suplyšusi kepurėlės dalis sutvirtinta marle ir tik tada ekspozitai išplautas, švelniai pabalintas (1 proc. H₂O₂ vandeniniame tirpale), išskalautas, išdžiovintas ant formos. Silpniausioji batistinė kepurėlės detalė pamušta nauja restauracine medžiaga. Puošybinė juostelė išplauta atskirai, sutvirtinti dekoru elementai, ištiesintos deformacijos. Juostelė sugrąžinta į savo vietą. Restauruoti kepurėlei buvo pagaminta forma ir dėžė saugojimui. Kepurėlę restauravo I kv. kat. tekstilės restauratorė R. Tognidzė.

Į dirbtuves iš Marijampolės kraštotyros muziejaus restauruoti perduotos dar devynios medvilninės vąšeliu nertos ir lininės piniko su audinio priesiuvu kepurėlės – maža kruopščių rankdarbių kolekcija. Visos jos buvo labai nešvarios, dėmėtos, daugelyje vietų įplyšusios, ar „pabėgusiomis“ akimis, nudriskusiais raišteliais, negrabiai taisytos. Prieš restauravimą seni susiuvimai buvo išardyti, išvalytos dėmės. Ekspozitai išplauti, balinti, išskalauti ir džiovinti ant formų. Nériniai sutvirtinti, trūkstamos vietos rekonstruotos atkartojant autentišką techniką ir raštą. Nubrizgę kaspinėliai pakeisti naujais, o skylės medžiaginėse detalėse užlopytos tinkamomis medžiagomis ir sutvirtintos restauraciniu dygsniu. Kepurėles restauravo ir saugojimui paruošė aukščiausios kv. kat. restauratorė D. Daugirdienė.

Kepurėlės ir skarelės – tai tik maža moteriškų galvos apdangalų dalis. Dar yra nuometai, nuometėliai, karūnos, kalpokai, galionai ir kt. Visa tai – neįkainojamas Lietuvos muziejų turas, vertas tyrėjų ir restauratorių dėmesio.